

*Josephine,
Sveriges och
Norriges Drottning*

*Fruentimmersföreningen
i Uppsala
Uppkomst och verksamhet
under 150 år
1845–1995*

AV KERSTIN SJÖQVIST

Fruntimmersföreningen i Uppsala – uppkomst och verksamhet under 150 år

AV KERSTIN SJÖQVIST

Barnens situation i 1840-talets Uppsala

När Fruntimmersföreningen bildades i Uppsala den 14 mars 1845 var situationen för många barn här – liksom på flera andra håll i landet – mycket bedrövlig. Föräldrarna var fattiga, bostäderna var bristfälliga och sjukdomar härjade. Dryckenskapen vållade svåra konsekvenser, ofta var inte bara fäder utan också mödrar nersupna. Barn fick medfölja till arresten när mödrarna var intagna för fylleri, stöld eller något annat. En del barn bodde på fattighuset i ett s.k. barnrum, där förhållandena var bedrövliga. Fattighuset låg vid Öfre Slottsgatan 16 och hade uppförts 1835. Dessförinnan var fattighuset beläget vid nuvarande Kungsängsgatan 39–41 i två mindre hus. En insändare i tidningen *Torgny* 1844 säger en del om barnens förhållanden i det nya fattighuset: »de äro något öfver tjugi i ett rum, de flesta med ytterst bleka kinder, men röda o. en o. annan med utslag kring ögonen, många med så stor mage, att kläderna ej gå igen, åtskilliga trasiga och barfota; dörrar och fönster drypa af fugt, och vi se imman af andedrägten nästan likaväl som ute; skålar med uräten soppa stå här och der bland trasiga klädespersedlar och dito sängar.» – Många barn drev också sysslolösa omkring och tiggde.

Fredrika Bremer initiativtagare till fruntimmersföreningar

Det var Fredrika Bremer – som gärna betonade kvinnans moderliga och systerliga betydelse i samhället – som på 1840-talet uppmanade de svenska kvinnorna att sammansluta sig till »fruntimmersföreningar för barnavård» och att verka för räddningshem åt vanvårdade barn. Detta stötte på motstånd på sina håll där man ansåg att kvinnan inte skulle verka i samhället utan att hennes plats var i hemmet. Men det fanns många kvinnor som var besjälade av ansvarskänsla och medmänsklighet och

som också vågade engagera sig. Sådana kvinnor fanns i Uppsala och de bildade »Fruntimmersföreningen till befrämjande af en förbättrad barnavård».

Invånarantalet i Uppsala måste då ha varit omkring 7 000. År 1840 var det 6 200 och år 1850 uppgick det till 8 000.

Förberedande åtgärder i Uppsala

Innan man kommit så långt hade några damer i Uppsala i början av år 1844 haft ett upprop i tidningarna där man tillkännagav avsikten att stifta en inrättning för värlösa och vanvårdade barn. De vädjade också om gåvor, vilket resulterade i 516 Rdr 32 sk banco. Bland damerna märktes Charlotte von Kraemer, maka till landshövding Robert von Kraemer, Malla Silfverstolpe och Anna-Lisa Geijer.

Den 3 januari 1845 hölls en sammankomst på »Kongl. Slottet i Upsala» där frågan närmare diskuterades av ett tjugotal personer.

Den inrättning som uppropet i tidningarna året innan hade avsett, ansåg man sig inte kunna gå i land med. Man beslöt i stället att stifta en »Fruntimmersförening i Upsala Stad för en förbättrad Barnavård». Personer av alla samhällskretsar utan avseende på kön, kunde bli ledamöter, men endast fruntimmer finge inväljas i direktionen. Direktionen kunde dock kalla en sekreterare, en skattmästare och 2 à 4 rådgivande herrar som emellertid inte ägde rösträtt. Stadens fruntimmer skulle anmodas att för föreningen förfärdiga handarbeten som under pingsthelgen skulle bortlottas »efter verkställd allmän exposition».

Ännu ett sammanträde hölls den 4 mars, då bl.a. förslag till stadgar presenterades. Vid utarbetandet hade man tagit del av stadgar från föreningar av samma slag i Linköping, Karlskrona och Örebro.

Fruentimnersförening bildad den 14 mars 1845

Vid den sammankomst på slottet då föreningen bildades den 14 mars hade 266 personer, 147 fruentimmer och 119 herrar anmält sig som medlemmar. 164 fruentimmer och en herre hade utfäst sig att lämna handarbeten eller »andra effekter». Dessutom hade grevinnan von Rosen skänkt ett guldsmycke med ädla stenar och magister Ribbing ett par silverstakar. Den under 1844 insamlade gåvan bildade med andra gåvor och ständiga ledamotsavgifter en grundfond på 800 Rdr.

Drottning Josefina, Oscar I:s gemål, skulle i underdånighet anhållas att bliva föreningens höga beskyddarinna. Man beslöt också att kalla Fredrika Bremer till hedersledamot eftersom hon »genom sin varma och wältaliga uppmaning till Sveriges Qvinnor gifvit första anledningen till Föreningens Stiftande».

Charlotte von Kraemer valdes till ordförande och landshövding Robert von Kraemer till skattmästare. Sekreterare blev hovpredikant Thure Wensjoe.

Direktionens uppgifter

Direktionen indelade staden i sju distrikt med en direktionsmedlem som kallades direktris som ledare för varje distrikt. Direktionen skulle se till att barnen fick en »christelig vård och uppfostran» helst i hemmet, eller om det inte gick, på annat lämpligt ställe. Det visade sig snart att direktriserna behövde hjälp och man försökte då att engagera ledamöter i föreningen till att biträda i de distrikt där de bodde. Genom hembesök i de fattiga hemmen kunde de utöva närmare tillsyn över barnen. Om direktrisernas och de biträdande ledamöternas åligganden handlade § 6 i stadgarna där det står: »Så väl Direktionens Medlemmar, som deras biträdande Ledamöter, böra söka att skaffa sig noggrann och tillförlitlig kännedom om de fattiga barns uppfostran och vård, öfver hvilka de åtagit sig uppsigten eller den närmare tillsynen; i sådant afseende besöka dem i deras boningar, efterfråga deras flit och uppförande hemma och i skolan; uppmuntra dem till Gudsfruktan, arbetsamhet, snygghet och ordentlighet, söka förebygga tiggeri och sysslolöshet ibland dem, göra deras vårdare uppmärksamma på vigten och ansvaret af deras heliga kall; meddela dem smärre uppbyggliga skrifter, som Föreningen anskaffar; samt tillse, huruvida det understöd, som dem meddelas, uppfyller ändamålet».

Indirekt hjälp åt barnen

Det understöd eller den hjälp som föreningen skulle medverka till var från första början och sedan genom åren huvudsakligen hjälp genom arbete så »att föräldrarne sjelfve, genom lemnadt tillfälle till arbetsförtjänst sättas i stånd att förvärfva sig det, som för barnens underhåll och uppfostran behöves».

Detta var närmast en indirekt hjälp åt barnen. De vägar man gick fram på var att skaffa mödrarna arbetsförtjänst genom textilt arbete och att fästa deras uppmärksamhet på insamling av naturprodukter. Dessutom organiserade man en vedhandel.

Arbetsförtjänst genom textilt arbete

Om man följer organisationen och handläggningen av det textila arbetet i protokoll efter protokoll, sammanträde efter sammanträde, år efter år, blir man imponerad. Här visade direktionens damer att de kunde organisera ett arbete i mycket större skala än vad de var vana vid från sina hem. Många uppgifter här är också kulturhistoriskt mycket intressanta.

Redan den 19 mars 1845 beslutade direktionen att köpa ullgarn för att »hafva något att utlemna till strumpstickning åt sådana mödrar som behövde arbetsförtjänst». Snart därefter skaffade man lin som lämnades ut för spånad och i slutet av året vävdes 50 alnar ylletyg till kläder.

En del marknader här i landet har sedan medeltiden och ännu tidigare spelat stor roll vid varuutbyte, t.ex. Distingsmarknaden i Uppsala, Arosmarknaden i Västerås, Hindersmässmarknaden i Örebro och Kiviks marknad. Distingsmarknaden blev det stora tillfället för Fruentimnersföreningen att både köpa och sälja. man inhandlade ull och lin och passade på att hålla auktion på lingarn, blångarn och strumpor. Den första auktionen hölls marknadsaftonen den 3 februari 1846 »på något tjenligt ställe i Svartbäcken». Försök gjordes också att sälja garn i Stockholm, men där fick man endast avsättning för blångarn. Då ordnades en öppen försäljning av såväl lin- som blångarn i handlande Lundgrens klädstand vid Islandsgatan. I december samma år hölls ännu en auktion, denna gång i folkskolan, och då hade man för första gången en hadduksväv att sälja.

Vävningen som troligen ägde rum hos någon av föreningens medlemmar, utökades allt mer. Under 1849 tillverkades kofter av randig ylleväv och underkläder av grön dito. Samma år skänkte Hushåll-

ningssällskapet en Ekenmarks vävstol. Hushållningssällskapen bildades i länen i början av 1800-talet – i Uppsala län 1813 – för att främja jordbruket och dess binärningar till vilka slöjden räknades. Man verkade bl.a. genom att skaffa mönster och modeller och genom att förbättra redskapen. Utställningar anordnades med prisutdelning och försäljning- eller slöjdmagasin inrättades.

Undet 1860-talet utökade direktionen verksamheten med vävning, sömnad och stickning i och med att arbetsförtjänst blev mera efterfrågad. Nya försäljningsmöjligheter prövades också; bl.a. försökte man att sälja skjortor »i bodar utåt jernvägslinien». Därmed avsågs den nybyggda järnvägen från Stockholm till Uppsala som invigdes 1866.

Ärkebiskopen Henrik Reuterdahl skänkte 1862 100 Rdr till inköp av vävredskap och professorn i nationalekonomi, närings-, finans- och politirätt Teodor Rabenius tre spinnrockar 1866. Spinnrockarna skulle »tillhandahållas fattiga qvinnor, som önskade spånad, men ej kunde förskaffa sig spinnrock».

År 1867 köpte man ull för att väva mattor, något som var mycket påpassligt. Vid denna tid spred sig nämligen bruket att använda mattor i allt vidare kretsar. Det var en följd av den stigande bostadsstandarden med flera rum för olika funktioner.

För att underlätta försäljningen av allt det som vävdes – bara under sommaren 1866 vävdes 3,077 alnar väv – bestämdes att »väfstyckena skulle sönderklippas till lakan, handdukar o.s.v. och dessa till en del äfven färdigsys af arbetsbehöfvande qvinnor».

I slutet av 1860-talet fanns ett stort lager av vävnader och plagg hos en mademoiselle Axner, som förestod vävinrättningen. På hennes förslag brandförsäkrades lagret hos försäkringsbolaget Skandia för 1 500 Rdr. Man annonserade om försäljning under hand hos mademoiselle Axner men tvingades så småningom att realisera det stora lagret. Detta skedde på auktioner på landet, bl.a. i Bergsbrunna och Almunge. Resultatet blev dåligt. I december 1869 köpte emellertid Akademiska sjukhuset ett större parti vävnader.

Tillverkningen av mattor var däremot tydligt framgångsrik. På en av Hushållningssällskapet anordnad utställning 1874 tilldelades nämligen föreningen bronsmedalj för mattvävnad.

Under slutet av 1870-talet blev efterfrågan på arbete mycket stor. Många som ej var så handskickliga försökte få arbete. Man beslutade då att minska arbetslönen med tio öre för mindre väl för-

färdigade plagg och i stället ge tioöringen till dem som utförde arbetet väl. Skjortor tillverkades mest. De syddes av domestik och av kraftig blårandig väv. På 1850-talet hade man köpt domestik direkt från »Gefle fabrik». Från 1870 köptes en oblekt domestik för 21 öre alnen hos handlande Gustaf Adolf Sandström i Uppsala. Handlande Sandström lämnade årligen bidrag till föreningen och hans hustru var direktis. Längre fram gjordes inköpen av domestik hos firma Ågren och Karell. Handlande A. G. Karell var under 38 år, 1879–1917, föreningens skattmästare.

Arbetslönen var för; större skjortor 50 öre och försäljningspriset 1,25, mindre skjortor 35 öre och försäljningspriset 0,75, större linnen 37 öre och försäljningspriset 1,00, mindre linnen 25 öre och försäljningspriset 0,50 och blårandiga skjortor av tjockare väv 2,00.

Det mesta av arbetet utfördes för hand. Symaskinen var långt ifrån varje kvinnas egendom. Den första uppgiften om symaskin i det här sammanhanget härrör från 1875. En fru Holmqvist »utom Svartbäckstull» fick då ett bidrag på tjugo kronor till inköp av en symaskin. Tolv år senare beslöts på ett direktionssammanträde att »sömnad af skjortor skulle tillåtas äfven på maskin, dock med det vilkor att icke mer arbete skulle utlemnas till dem, som egde tillfälle att begagna maskin, än till dem, som var i saknad deraf». Här spåras rädslan för maskinernas konkurrens med den mänskliga arbetskraften.

Genom att så många sökte arbetsförtjänst blev tillgången på förfärdigade plagg större än efterfrågan. Nu försökte man återigen att underlätta försäljningen, denna gång genom att bestämma »att tillses skulle att knappar funnes i skjortorna». Man försökte sälja under hand samt genom Hushållningssällskapets slöjdmagasin och Ågren och Karell. Och en man vid namn F. A. Johansson, tydlig gärdfarihandlare, fick under sina resor på landet sälja linnen för föreningens räkning.

Ett bekymmer var lagret av yllestrumpor som blev större och större. Detta berodde på att stickning var det enda som kunde utlämnas till en annan behövande grupp, som föreningen ömmade för, nämligen »ålderstigna qvinnor, som icke kunde ssysätta sig med sömnad». Lagret blev delvis förstört av mal och såldes till slut på auktionskammaren.

Som tidigare nämnts hade Akademiska sjukhuset 1869 köpt vävnader av föreningen. År 1883 fick man en beställning på sömnad av klädesplagg och

sängutrustning och liknande beställningar fortsatte sedan att komma in. Arbetslönen var inte stor.

En beställning 1885 såg ut så här:

100 st handdukar à 4 öre/st
50 par lakan à 25 öre/par
50 st örngott à 16 öre/st
50 st skjortor à 50 öre/st
50 st linnen à 50 öre/st
50 st nattröjor à 37 öre/st
50 st förkläden à 20 öre/st
30 st underkjolar à 30 öre/st
30 st madrasser à 30 öre/st

Även Uppsala asyl lämnade sömnadsarbeten till föreningen. År 1900 beställdes därifrån 34 dussin skjortor och 25 dussin linnen.

Sammanlutningen »De fattiges vänner» som bildats i Uppsala 1890 och som bl.a. inrättat en s.k. Centralbyrå, väckte 1903 förslag om samarbete med Fruntimmersföreningen. Fördelarna för föreningen skulle bl.a. vara »att få en lokal för tillklippningen, så att detta dammande och besvärliga arbete ej behöfver förrättas i hemmen» heter det i en paragraf från det sammanträde som behandlade ärendet. En annan fördel var »att få arbetena försålda genom Centralbyråns försorg, hvilket redan till en ej obetydlig del äger rum».

Skyldigheterna för Fruntimmersföreningen skulle vara att bidra med hälften av lönerna till arbetsförestånderska, kassör, vaktmästare och städerska, hälften av kostnaderna för eldning, ljus och fotogen samt hyran för ett rum för föreningens räkning.

Någon bekräftelse på att detta samarbete blev av finns ej i protokollen. Tydligt ansågs det för dyrt. Men 1905 väckte grevinnan Anna Mörner förslag om vissa reformer inom Fruntimmersföreningen och poängterade då framför allt »att gemensam lokal för tillklippning och utdelning av arbete måtte anskaffas».

Man tillsatte ett arbetsutskott som skulle utreda denna fråga. Grevinnan Mörners förslag antogs och arbetsutskottet fick ansvar för verksamheten med uppgift att utse arbetsföreståndarinna och räkenskapsförare, utlämna och granska arbeten, skaffa lokaler, ombesörja leveranser och försäljning. Arbetsbyråer inrättades i Vindhem och Kungsängen.

I början av 1900-talet utfördes mycket sömnadsarbeten genom föreningens försorg. 1902 beställde Andra Svea artilleriregemente 400 skjortor. En fru Stjernström skulle svara för tillklippningen för

5 öre st. Herr Karell skulle tillhandahålla särskild tråd till sömnaden och särskild tråd till knapphålen. Arbetslönen var 45 öre pr skjorta.

Under 1905 fick man två beställningar till Hospitalet, den första på 700 skjortor och den andra på 300 skjortor och 500 par kalsonger.

1906 beslöt man att göra hemställen hos direktionen för stadens sjukhus och inrättningar »att vid eventuella behof af sådana arbetsprodukter, som föreningen kan leverera, blifva föreningens afnåmare».

1908 satte man i gång tillverkning av linnen och skjortor till barn i skolåldern. Priset för linnen var 80 öre, därav material 55 och arbetslön 25 öre. Priset för skjortor var 1,15, därav material 75 och arbetslön 40 öre.

Men efterfrågan på arbete avtog så småningom och 1912 ifrågasatte direktionen om verksamheten borde fortsätta. Orsaken till nedgången ansåg man ligga i att industrin öppnat tillfälle för de mindre bemedlade att köpa färdiga plagg till lägsta möjliga pris »om också af ganska medelmåttig beskaffenhet». En annan orsak var att föreningen inte kunde betala samma arbetslöner som fabrikerne. Man konstaterade att »den vackra tanken att indirekt hjälpa de fattige genom att bereda dem arbete synes ej längre ha samma makt som förr».

Man beslöt därför att tillklippning och utdelning av plagg i den skala som tidigare ägt rum skulle upphöra. Endast stickning åt ålderstigna kvinnor skulle utlämnas. Tillklippning av småbarnskläder skulle ske i begränsad omfattning.

Tydligt var det även nu svårt att bli av med det som stickades. 1914 skänkte man nämligen 24 par strumpor till Röda korsets landstörmsförening och 18 par till Norrbottens arbetsstugor.

Emellertid återupptog man 1914 arbetsförtjänst i form av sömnad men med Centralbyrån som utdelare och försäljare. Utlämning av garn till stickning fortsatte i Vindhem men upphörde i Kungsängen. När priserna på ullgarn kraftigt steg 1915 måste all strumpstickning upphöra. Tio av föreningens gamla stickerskor fick då en ersättning på fem kronor var.

Över huvud taget var det svårt att under kriget klara verksamheten med höga priser och brist på material. I en skrivelse 1918 till Industrikommissionen begärde man t.ex. att genom Centralbyrån få sälja de plagg, »hvilka förfärdigats af den bomulls-väf som föreningen innehade vid beslaget i april, och hvilken blifvit af föreningen deklarerad».

Arbetsförtjänst genom insamling av naturprodukter

Direktionen uppmärksammade också den fattiga befolkningen på möjligheten att tilvarata naturprodukter. Detta föranleddes av att Fredrika Bremer i ett sändebrev 1853, infört i Svenska Tidningen – konservativ tidning utg. 1851–59 av J. A. Hazelius – pekat på en mängd naturprodukter, som kunde insamlas av såväl kvinnor som barn. Som exempel nämndes: blomster nyttiga för medicin, tall- och grankottar till bränsle, grankåda till terpentin och kastanjer till tvål.

När sedan direktionen fått en uppgift om ett annat medel till arbetsförtjänst, nämligen att samla in mannagryn, beslöt man att meddela Fredrika Bremer detta. Det var axen av ett gräs, *Glyceria fluitans*, som avsågs. Sådana ax insamlades i Skåne på Linnés tid och även i mellersta Europa.

Vid ett direktionssammanträde några år senare förevisades prov på s.k. skogsull användbar till madrassstopning. Beredningen av tallbarr till skogsull betraktades som lätt förvärvad arbetsförtjänst. Om skogsull säger Nordisk familjebok 1:a upplagan: »Skogsull kallas de krusiga och derigenom ull-liknande trådar, som erhållas af de långa barren hos tallen eller andra långbarriga *Pinus*-arter. Man afdestillerar först den i barren innehållna flyktiga oljan, tallbarrsolja, 'skogsullsolja' (ett slags terpentin) och af det fränsilade kokvattnet beredes genom inkokning tallbarrsextrakt, som innehåller någon flyktig olja samt harts, gummi, garfsyra, salicin m.m. De kokta barren utlakas vidare med lut, pressas, valkas, torkas och sönderdelas i trådar, hvilka äro ett ganska passande material till stopning af madrasser och kuddar. Blandad med ull, kan skogsull spinnas och väfvas till tyg, hvaraf göras underkläder, som rekommenderas åt dem, som lida af gikt och reumatism.»

Ett arbete av annat slag som också ansågs lätt, erbjöds när en tändsticksfabrik anlades i Uppsala i början av 1870-talet. Man rekommenderade då tillverkning av tändstickskapslar och lådor. Särskilt lämpligt ansågs detta arbete vara för »äldre medelösa fruntimmer af hvilken samhällsklass som helst».

Vedhandel

En annan gren av föreningens verksamhet som indirekt kom barnen till godo var den av föreningens organiserade vedförsäljningen. Den kom till stånd genom att stadens myndigheter beslöt att lämna de medel som kom in genom hundskatten till fören-

ingen. På ett sammanträde den 15 november 1861 anmälde skattmästaren »att den af staden beslutade 'Hundskatten' blifvit anslagen till fruntimmersföreningens disposition för att användas till uppköp af ved för den fattigare delen af befolkningen inom staden». Veden skulle lagras i obegagnade vedbodnar i gamla Fattighusets lokal.

Bostäderna var kalla och dragiga och under stränga vintrar kunde situationen bli mycket besvärlig. Det var en betungande utgift för hushållen att skaffa ved som direktionen nu var tacksam för att kunna lindra. Veden utlämnades till ett lägre pris än i den allmänna handeln. Men att det också förekom gratis utdelning framgår av en bestämmelse från 1865 då sammanlagt 300 vedpolletter skulle tryckas. Hälften skulle vara gråa gratispolletter, den andra hälften gröna för betalande.

1898 blev föreningen ihågkommen i handlanden F. O. Törnlunds testamente med en donation, där räntan skulle användas till inköp av ved.

Under första världskriget var efterfrågan på ved mycket stor. I december 1916 beslöts att var och en av stadens fyra diakonissor skulle erhålla en famn ved »att till julen gratis utdelas bland de mest behöfvande». Och när Upsala sparbank med anledning av reformationsjubileet 1917 skänkte föreningen 1 500 kronor till ved och skodon, inköptes ved för 1 000 kronor.

Behovet av ved till billigare pris var aktuellt även när andra världskriget bröt ut. I slutet av 1930-talet hade framför allt barrveden stigit så mycket i pris att styrelsen ansåg att man måste hålla sig till björkved. Och efter krigsutbrottet var det över huvud taget svårt att köpa ved hos vedhandlarna.

Föreningen fortsatte emellertid att bevilja anslag till diakonissorna som i sin tur förmedlade vedinköp till de mest behöfvande. Sista gången det står angivet att anslaget till diakonissorna skulle användas till ved var 1955.

Direkt hjälp till barnen

Om direktiserna ägnade mycket tid åt att försöka höja de fattiga hemmens standard vilket blev en indirekt hjälp åt barnen, så gjorde de minst lika stora insatser för att direkt hjälpa dem. Hjälpen inriktades på barnens skolgång och på anstaltsvård för de barn som var i behov därav.

Insatser för barn i småbarnsskolan

När den obligatoriska skolgången infördes 1842 hade en folkskola funnits i Uppsala sedan 1838. En småbarnsskola för barn mellan 2 och 6 år inrät-

tades 1839. Den uppgick sedermera i folkskolan. Fruntimmersföreningen hjälpte in många barn i småbarnsskolan genom att skaffa kläder och bekosta undervisning. Redan den 26 april under föreningens första verksamhetsår beslöt man att ge »fri middagsspisning» för ett barn från varje distrikt. Man beviljade också anslag till bespisningen på skolan.

Insatser för barn i folkskolan

I folkskolan blev skolgången mera regelbunden genom föreningens insatser. Många barn kunde inte besöka skolan i brist på skor. För att i någon mån avhjälpa detta lät direktionen redan hösten 1845 tillverka 24 par skor. Denna form av hjälp utökades i allt större skala under åren. 1857 fick man en donation på 50 Rdr speciellt för inköp av skor till fattiga barn. 60 par kängor anskaffades för att »underlätta fattiga mödrars bekymmer att under kalla årstiden ha barnen i skolan». Två år senare inköptes 140 par skor. Skorna erhöles inte gratis utan fick liksom veden köpas för ett lågt pris. Skorna var träbottnade och under slutet av 1800-talet blir det svårare att avyttra sådana. Därför beslutade man 1886 att skor med träbottnar skulle utgå då »barnen numera ej begagna sådana» och att endast läderskor skulle anskaffas.

Under många år lämnade föreningen också bidrag till skolagning. Så sent som på 1930-talet utbetalades ett anslag till diakonissorna att användas till skolagning åt fattiga skolbarn.

För att avhjälpa bristen på kläder organiserade Agnes Hamilton, som blev ordförande 1864, en syförening som samlades en gång i månaden. I årsredogörelsen för 1866 sägs att genom syföreningen »hafva talrika klädespersedlar blifvit förfärdigade åt fattiga barn och dels gratis utdelade, dels försålda för en ringa penning till de behöfvande».

Vid föreningens årssammankomst eller högtidsdag som brukade hållas på Gillet, utdelades belöningar av olika slag till skolbarn. Högtidsdagen skulle enligt stadgarna hållas på drottning Josefinas födelsedag den 14 mars och då skulle utdelas »åt Sju de flitigaste, snällaste och sedligaste barnen, som stått under Föreningens uppsigt, och som dervid sjelfve, jemte sina föräldrar eller vårdare, böra vara närvarande, hvar sin belöning». Första året innan föreningen ännu hade några fonder, bekostade landshövding von Kraemer premierna som utgjordes av en silvermatsked, ett silverkors att bäras om halsen, en bibel, en psalm- och evangeliebok, en silvertesked, en ylleklädning och en sidenhalsduk.

Silverskedarna ersattes fr.o.m. 1851 av sparbanksböcker med två eller tre riksdaler insatta. Genom gåvor kom antalet belöningar att öka och utdelas till allt flera barn. År 1862 var det inte mindre än 101 barn som fick klädespersedlar, böcker eller andra premier.

Högtidsdagen flyttades 1869 till tiden för vårterminens slut. Orsaken var »en av Rector vid folkskolan väl motiverad framställning om det mindre lämpliga uti att midt under lästerminen gifva premier och uppmuntringar till barnen».

Tjugo år senare uttalade dåvarande rektorn folkskolans tack för all hjälp från föreningen som hade bidragit till »en mera jemn skolgång».

År 1868 väcktes frågan om hjälp med svarta klänningar till åtta flickor som bereddes till sin första nattvardsgång. Föreningens tillgångar var små, men fyra damer i direktionen erbjöd sig att bekosta var sin klänning. Skattmästaren skulle begära beklädning av tre flickor hos Fattigvårdsstyrelsen och den återstående klänningen skulle föreningen betala. Dessutom skulle en gosse bland nattvardsbarnen få kläder och fyra skulle få psalm- och evangelieböcker.

När man år 1895 beslöt att upphöra med premier till skolbarnen, fortsatte man emellertid med hjälp åt nattvardsbarnen. År 1911 t.ex. fick flickorna tyg och foder till klänningar samt fem kronor till sylön »med företeende av kvitterad sömmerskeräkning».

En intressant paragraf från direktionssammanträdet den 22 april 1912 lyder: »Ordföranden uppläste en från pastor Willstedt ankommen skrivelse, däri han meddelade, att, därest föreningen godhetsfullt skulle i år ihågkomma någon av hans nattvardsflickor med konfirmationsklädningar, vore önskligt, att desse voro hvita. Med anledning heraf utspann sig en liflig diskussion, hvilken utmynnade i, att alla direktriserna enade sig om olämpligheten af hvita konfirmationsklädningar, hvarför bidrag till dylik af direktionen afslogs.» Först 1917 omtalas »hvita klädningar». (Johan August Willstedt predikant vid Mikaelsskapellet 1911).

1942 beslöt direktionen att uteslutande skänka pengar till hjälp vid inköp av konfirmationskläder och skodon. Pojkarna fick 40 kronor och flickorna 15 à 20 kronor. Inom parentes står i protokollet: »Å kostymer lämnar Hj. Söderberg 10%.»

1951 fick utdelningen till konfirmationskläder anstå. 1952 beviljades 700 kronor till domkyrkoförsamlingens sju distriktspräster att själva disponera för arbetet bland konfirmander.

Samtidigt som man 1895 upphörde med utdelning av premier, upphörde också de regelbundna besök i skolan som direktiserna gjort ända sedan 1846. Vid dessa besök som ägde rum på lördagarna brukade direktiserna gå igenom barnens flitböcker för att få en uppfattning om hur deras flit och uppförande hade varit under veckan. Dessa besök anågs ha gjort »synbar nytta».

Barnkrubba

Ett annat initiativ avsett att vara en direkt hjälp till mödrar och barn var inrättandet av en barnkrubba. Förslag väcktes i november 1860 och verkställdes året därpå. Fattiga mödrar kunde där lämna sina barn från ett till tre år medan de själva arbetade. Avgiften var tio öre per dag. Idén med barnkrubba var något som följde i industrialismens spår. I Paris inrättades den första barnkrubban år 1844 och 1851 fanns där 18 stycken. Barnen fick ständig tillsyn, sund föda och rena bäddar. En annan fördel som fruntimmersföreningen också framhöll var att många barn som måste vara hemma och passa småsyskon, nu i stället kunde gå i skolan. Och om mödrarna fick tillfälle att arbeta, slapp de gå omkring med sina barn och tigga.

Krubban kom emellertid inte att anlitas i tillräcklig omfattning och 1864 tvingades man lägga ner den. Efter knappt tjugo år inrättade man emellertid på nytt en barnkrubba i Svartbäcken, där de flesta behövande bodde.

1913 kom ett förslag från Fackskolan för huslig ekonomi om samarbete eller bidrag till kurser i barnvård. Fackskolan hade inrättat ett barnhem vid Stora Timmermansgatan där skolans elever fick praktik i barnvård. Dessutom hölls kurser för fattiga mödrar i spädbarnsskötsel. Föreningen beviljade 300 kronor för detta ändamål som angav grundtanken i dess syfte – en förbättrad barnvård. Man beslöt också att tillhandahålla tillklippta barnkläder för ett rimligt pris.

Anstaltsvård för behövande barn

Flera barn som var blinda, döva, sinnesslöa, vanartiga eller vanvårdade fick genom Fruntimmersföreningen komma till vårdanstalter. Några exempel:

1864 hjälptes en begåvad dövstum flicka in på Manilla i Stockholm. Föreningen hade tillskrivit sin höga beskyddarinna drottning Josefina och bett henne utverka tillstånd för flickans intagning. Drottningen kom dessutom att bekosta flickans uppfosturan på Manilla.

1867, ett par år efter det att räddningshemmet på Ersta hade öppnats, kunde en elvaårig vanartig flicka inackorderas där. Föreningen bidrog med 40 riksdaler. Dessutom fick flickan »en ganska god utrustning af behöfliga kläder» och skulle i fortsättningen få några klädesplagg ur syföreningens förråd.

1880 skickades några sinnesslöa syskon från samma familj till anstalten Vilhelmsro utanför Jönköping

1881 anmälde en direktis att en gosse i hennes distrikt »i högsta måtto» vanvårdades i sitt hem. Hon hade därför sökt få in honom på goshemmet på Luthagen. Det årliga underhållet kostade 100 kronor. Föreningen lovade att lämna 25 kronor om fattigvårdsstyrelsen gjorde detsamma. Resten erbjöd sig direktisen att betala.

1887 intogs en flicka på fröken Boströms skyddshem i Uppsala. Hon utrustades med »3 linnen samt 2 par kalsonger».

I det här sammanhanget kan också nämnas en hjälp på 25 riksdaler som 1878 beviljades hustrun Johanna Larsson Dragarbrunnsgatan 36, som led av svår reumatism »att hon må komma i tillfälle att begagna bad och brunnsdrickning vid Sätra helsobrunn».

Övriga samhällsnyttiga insatser

Det är naturligt att Fruntimmersföreningens verksamhet märktes i samhället och att myndigheterna därför begärde hjälp i svåra situationer.

Under nödåren i slutet av 1840-talet fick föreningen bistå den s.k. stora undsättningskommittén med att fördela rågmjöl till de fattigaste hemmen.

När koleran härjade i två omgångar på 1850-talet utökades antalet direktiser. Under perioden 1857–58 dog över 500 personer och många barn blev föräldralösa.

Tillsammans med fattigvårdsstyrelsen inrättade föreningen en soppkokningsanstalt i slutet på 1860-talet då det återigen var nödår. Enbart under tiden 14 december 1867–14 mars 1868 utdelades 36.589 portioner.

I början av 1870-talet vädjade fattigvårdsstyrelsen om föreningens hjälp med att stävja tigget i synnerhet bland barnen. Direktiserna försökte då att skaffa middagsmål hos förmögna familjer som en förebyggande åtgärd.

Föreningen understödde också livligt sådana samhälleliga projekt som bidrog till att göra kvinnornas vardag lättare. Detta gällde t.ex. anskaf-

fandet av ett tvätt- och klapphus vid Fyrisån i slutet av 1850-talet.

När det 1872 förelåg ett beslut att skaffa Uppsala vattenledning hälsades detta med glädje av föreningen som därigenom hoppades på »hjelp att befordra sundhet och snygghet i de obemedlades hem». Vattenledning kom till stånd 1874-76 i gamla stadsdelen och 1886-87 i nyare stadsdelarna.

Föreningen började tidigt att låna ut skrifter och böcker som man fått som gåvor. Denna »biblioteksverksamhet» utökades 1862 då man beslutade att anslå 50 riksdaler årligen »till inköp af sådana mindre skrifter, som kunna inverka moraliskt förädlande i de fattiga hemmen». Man ville också därigenom »förskaffa de fattige under deras hvilstunder en angenäm och nyttig sysselsättning». Ett särskilt utskott för bokinköp tillsattes. Samma år skänkte landshövding von Kraemer nio årgångar av Läsning för folket, en kvartalsskrift som 1835 började utgivas av Sällskapet för nyttiga kunskapers spridande.

Denna utlåning upphörde 1877 och föreningens böcker överlämnades då till stadens sockenbibliotek.

På 1930-talet upphörde den praktiska hjälpverksamheten med arbetsförtjänst och kvar blev endast utdelning av räntemedel. – Strax innan första världskriget hade föreningen fått en donation vars avkastning skulle utdelas till fattiga familjer vid jul. Det rörde sig i regel om fem kronor per familj och protokollen upptar sida upp och sida ner med namn på hjälpbehövande.

1944 väcktes förslag om avveckling av föreningen i samband med 100-årsjubileet och den 16 april 1945 beslöts att föreningen skulle upphöra. Beslutet upphävdes emellertid på årsmötet som ägde rum på Kajsas kafferum den 2 juni 1945.

Föreningens framtid har sedan diskuterats vid några tillfällen, t.ex. på årsmötet 1951, då man enades om att föreningen skulle bestå men att medlemmen huvudsakligen skulle lämnas till domkyrkoför-samlingens präster och diakonissor för utdelning. Detta upphörde så småningom; sista gången bidrag lämnades till konfirmander var 1976. Samma år fick Diakonicentrum bidrag för första gången. På 1980-talet har tillkommit Alnäs, Frälsningsarmén, Röda korsets invandrarverksamhet och Missionsskyrkans ungdomsarbete.

I dag är verksamheten ganska obetydlig. De be-lopp som delas ut är i dagens penningvärde inte stora. Men vi hoppas att de som får dem skall känna sig uppmuntrade i sitt arbete.

Angeläget och önskvärt är att vi i föreningen försöker sprida kunskap bland unga människor om de förhållanden under vilka föreningen tillkom och om det arbete som flera generationer kvinnor gjort frivilligt. I vår tid, då det anses självklart att man skall ha och att det man skall ha lika självklart skall tagas skattevägen, har föreningen också en uppgift att ge ett perspektiv bakåt. Oscar Wilde säger i en av sina aforismer: »Den för vilken det nuvarande är det enda, som är närvarande, vet ingenting om den tid han lever i.»

Källor

Landsarkivet, Uppsala: Handlingar rörande Fruntimmersföreningen i Uppsala stad, deponerade 1978

protokoll

inkomna handlingar

diverse handlingar

diverse räkenskaper

Nordisk Familjebok

Omslagets bild är från
Uppsala Universitetsbibliotek.